

OSMANLI MƏHARƏT PAŞA O.
Bakı Dövlət Universiteti
e-mail: maharatosman@mail.ru

RUSİYA FEDERASIYASININ BEYNƏLXALQ ARENADA YERİ

Açar sözlər: Rusiya, Şərqi Avropa, ABŞ, xarici siyasət

Ключевые слова: Россия, Восточная Европа, США, внешняя политика

Key words: Russia, Eastern Europe, USA, foreign policy

Sovet İttifaqında 80-ci illərin ortalarından başlanan yenidənqurma adlandırılan proses cəmiyyət həyatının bütün sahələrində olduğu kimi xarici siyasət sahəsində məsələlərə də yeni tərzdə yanaşmağa, yeni tələblərə uyğun hərəkət etməyə imkan verdi. Uzun illər SSRİ-nin xarici siyasəti səhsiz inkişaf edən, strateji məqsədləri ilə taktiki gedişləri həmişə uyğun gələn, qlobal problemlərə münasibətdə ən düzgün və ədalətli mövqe tutan konsepsiyaya malik siyasət kimi vəsf edilmişdir. Xarici siyasət idarəsinin rəhbərliyində baş verən dəyişiklik tezliklə özünü konseptual məsələlərdə də göstərdi. Xarici siyasət sahəsində atılan addımlar bəzən ölkə daxili islahatları qabaqlayır, müəyyən şəraitdə bəzən ona təkan da verirdi. Lakin ümumən radikal iqtisadi və siyasi dəyişikliklər olmadığından özü də yerində sayırdı. Məsələn, yenicə təyin edilən Xarici İşlər Naziri E.Şevardnadze qərb demokratlarının uzun müddət tənqid obyektinə olmuş ölkə daxilindəki insan hüquqları haqqında məsələni ABŞ-ın o vaxtı Dövlət katibi Çorc Şultsla görüşündə müzakirələrin mərkəzinə çevirmişdir.

Belə ki, o, ölkə daxilində insan hüquqlarının təmini sahəsində lazım addımlar atılmamış, demokratik hüquq və azadlıqlar bərqərar edilməmiş bu məsələ beynəlxalq səviyyədə diskussiyanın mövzusunə çevirmişdi. Məlumdur ki, Şevardnadzenin sələfi A.Qromiko ümumiyyətlə bu problemi müzakirə etməkdən imtina edirdi. Məhz o vaxtdan insan hüquqları haqqında məsələ sovet-amerikan danışıqlarının daimi mövzusunə çevrildi. Moskva insan hüquqları haqqındakı beynəlxalq paktlara qoşuldu. Keçmiş dissidentlər hökumətin və parlamentin tərkibinə daxil oldular.

80-ci illərin ortalarında SSRİ "şöhrətin zirvəsində" idi. O, silahlı qüvvələrin və əsas növ silahların sayına, xaricdəki baza və qoşunların miqdarına görə dünyada birinci yerdə dururdu.

1985-1990-cı illərdə gərginliyin zəiflədilməsi və qarşılıqlı anlaşmanın təmin edilməsi yolunda SSRİ və ABŞ arasında keçirilən yüksək səviyyəli Cenevrə (1985), Reykyavik (oktyabr 1986), Vaşinqton (dekabr 1987) Moskva (may 1988), Nyu-York (dekabr 1988) görüşləri, eləcə də hər iki ölkənin Xarici işlər nazirlərinin təqribən qırxa yaxın körüş və danışıqları xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bu danışıqların ən böyük nəticələrindən biri tərkisilah yolunda həqiqətən də böyük hadisə olan 8 dekabr 1987-ci ildə imzalanan və 1 iyul 1988-ci ildə qüvvəyə minən yaxın və orta mənzilli raketlərin ləğvi haqqında müqavilədir. Təkcə iki növ nüvə silahının ləğvi ilə Sovet İttifaqı 1988-1990-cı illərdə hər il 400 milyon manat xərçədən azad oldu (1).

Tərkisilah sahəsində başqa bir addım strateji hücum silahlarının 50 faiz ixtisarı haqqında 1991-ci ildə imzalanan müqavilə oldu. Bu baza əsasında 1993-cü ildə Rusiya Federasiyası və ABŞ strateji hücum silahlarının ləğvinin davam etdirilməsi haqqında saziş imzaladı.

SSRİ və sosialist oriyentasiyalı ölkələri birləşdirən Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası öz mövcudluğunu bir az əvvəl dayandırmış, bazar iqtisadiyyatına doğru kurs götürülmüşdü.

Beynəlxalq aləmdə sovet Xarici siyasətində baş verən dəyişikliyin müsbət nəticəsi kimi sovet qoşunlarının 1989-cu ildə Əfqanıstandan çıxarılması da yüksək qiymətləndirildi. Bu 1988-ci ilin aprelində Cenevrədə SSRİ və ABŞ-ın iştirakı ilə Əfqanıstan və Pakistan hökumətləri arasında bağlanmış sazişlə mümkün olmuşdur. Yaxın Şərq problemi də diqtətdən kənar qalmadı. Son dövr bu rekiyonun ən böyük münaqişəsi 1990-cı ilin avqustunda İraqın Küveytə təcavüzü oldu. 1991-ci ilin fevralında ABŞ-ın avanqardlığı ilə 43 dövlətdən ibarət Birləşmiş Millətlər Koalisiyası onu dəf etmiş, lakin problem bu günə qədər tam həlini tapmamışdır.

Avropanı iki düşərgəyə bölmüş "soyuq müharibənin" aradan qaldırılması yolunda ən mühüm addım Avropada adi silahların və silahlı qüvvələrin azaldılması barədə 15 il nəticəsiz aparılmış danışıqların öz bəhrəsini verməsi, 1990-cı il noyabrın 19-da Paris müqaviləsinin və eyni zamanda "Yeni Avropa üçün Paris xartiyasının imzalanması oldu. Xartiyada deyilirdi: "Avropanın parçalanması

və qarşı durması dövrü başa çatdı. Biz bildiririk ki, bundan sonra münasibətlərimiz qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlığa əsaslanacaqdır." Paris xartiyasında dövlətlər arasında qarşılıqlı inam və əməkdaşlığa xidmət edən bir sıra tədbirlər müəyyənləşdirildi. Söhbət əslində "Ümumavropa evi" yaratmaq mexanizmindən və perspektivindən kədirdi (2).

Bir sözlə, vahid Avropa parçalanmış Avropadan daha sakit və rahat təsir bağlayırdı. SSRİ-də kök salmış totalitar rejimin məhvinə doğru atılan hər bir addım, hər bir Xarici aksiya beynəlxalq aləmdə sülhə və təhlükəsizliyə xidmət edirdi. Beynəlxalq şəraitin yuxarıda verdiyimiz bu qısa təhlilindən belə nəticə çıxarmaq olur ki, SSRİ-nin beynəlxalq aləmdəki dayaqlarını itirməsi, Şərqi Avropa ölkələrinin Qərblə əməkdaşlığa üz tutması, QİYŞ və VMT-nin varlığına son qoyulması, ittifaq daxilindəki qeyri-demokratik rejimin beynəlxalq müzakirələrdə kəskin tənqid obyektinə çevrilməsi və s. amillər Sovet dövlətinin süqutuna aparan şəraiti şərtləndirən amillərdən idi. Sovet İttifaqının süqutu təkcə xarici amillərlə bağlı deyil.

1990-cı ilin sonunda dövlətin borcu 550 mlrd. rubla çatmışdı, yəni 58 mlrd. rubl defisit elan edildiyi halda 152 mlrd.rubl artmışdı. İttifaq büdcəsinin kəsiri təkcə 1991-ci ilin 1-ci kvartasında 21.mlrd. rubl təşkil edirdi ki, bu da bütün 1991-ci il üçün "planlaşdırılan"da (26.7 mlrd. rubl) çox idi (58). Bunun əsas səbəbi o idi ki, gəlirlərin azalması kətdikçə davam edir, respublikalar isə öz artan xərclərini federal büdcəyə ödənilən vergiləri məhdudlaşdırmaq yolu ilə balanslaşdırmaq istəyirdilər. Bütün investisiya kompleksi böhranlı vəziyyətdə idi.

Ölkə daxilində siyasi vəziyyəti gərginləşdirən amillərdən biri də mərkəzdən qaçma meyillərinin güclənməsi idi. Respublikalarda milli-azadlıq hərəkatı alovlanır, müstəqillik ideyaları geniş kütlələri əhatə edirdi. 1989-1990-cı illər ərzində bütün respublikalar öz suverenliyini e'lan etdilər.

Belə bir şəraitdə ittifaqın yeniləşməsi məsələsi meydana çıxdı. 1922-ci il SSRİ-nin təşkili haqqında müqavilənin əvəzində yenisini hazırlamaq üçün hər hansı bir hüquqi bazaya əsaslanmaq lazım idi. Bunun üçün 1991-ci il martın 17-də SSRİ-nin saxlanmasına münasibət ifadə edən ümumxalq referendumu keçirildi. Cəmi 9 respublika öz ərazisində referendum keçirməyə razılıq verdi və saxtalaşdırılmış nəticələr əsasında məsələyə müsbət münasibət bildirildi.

Yaranmış ağır siyasi və iqtisadi böhrandan çıxış yolları axtarmaq üçün həmin 9 respublikanın rəhbəri və SSRİ prezidenti 1991-ci il aprelin 23-də Moskvanın 12 km-dəki Nova-Oqaryovada bir masa arxasında əyləşdilər. SSRİ prezidenti M.Qorbaçov, RSFSR Ali Sovetinin sədri B.Yeltsin, Ukraynanın baş naziri V.Fokin, Belarus Nazirlər Sovetinin sədri V.Kebiç, Özbəkistan prezidenti İ.Karimov, Qazaxıstan prezidenti N.Nazarbayev, Azərbaycan prezidenti A. Mütəllibov, Qırğızıstan prezidenti Ə.Akayev, Tacikistan prezidenti K.Mahkamov, Türkmənistan prezidenti S.Niyazovun iştirak etdiyi bu görüş "9+1" formulası adını aldı və o dövr mətbuatı tərəfindən həmrəylikə doğru addım kimi qiymətləndirildi (3).

Böhranın aradan qaldırılması üçün mühüm vəzifə ümumittifaq referendumunun nəticələrini nəzərə alınmaqla suveren dövlətlərin yeni müqaviləsinin hazırlanması hesab edilirdi. Məhz bu görüşdən sonra yeni ittifaq müqaviləsinin çox saylı variantları müzakirələrə təqdim edildi.

3-cü məsələ kimi görüş iştirakçıları sənayenin baza sahələrində, xalq təlabatı malları buraxan müəssisələrdə, dəmiryol nəqliyyatında xüsusi iş rejiminə keçilməsini təklif etdilər ki, xalq təsərrüfatının normal fəaliyyətini təmin etsinlər. Yenə də vəziyyətdən çıxış yolu Nazirlər Kabinetinin məsuliyyətinin artırılmasında görülürdü.

Böhranın aradan qaldırılması üçün mühüm vəzifə ümumittifaq referendumunun nəticələri nəzərə alınmaqla suveren dövlətlərin yeni müqaviləsinin hazırlanması hesab edilirdi? Məhz bu görüşdən sonra yeni ittifaq müqaviləsinin çoxsaylı variantları müzakirələrə təqdim edildi.

3-cü məsələ kimi görüş iştirakçıları sənayenin baza sahələrində: xalq təlabatı malları buraxan müəssisələrdə: dəmiryol nəqliyyatında xüsusi iş rejiminə keçilməsini təklif etdilər ki: xalq təsərrüfatının normal fəaliyyətini təmin etsinlər. Yenə də vəziyyətdən çıxış yolunu Nazirlər Kabinetini məsuliyyətinin artırılmasında görülürdü. Sual olunur, bu orqan belə işlək mexanizmə və islahatlar proqramına malik idisə, niyə ölkə belə ağır vəziyyətə düşürdü?

4-cü məsələ düşünülməmiş həyata keçirilən, əhalinin həyat səviyyəsinə mənfi təsir göstərən pərakəndə satış qiymətlərinə yenidən baxmaq, zəruri hallarda kompensasiya tətbiq etmək və s.-ni əhatə edirdi.

5-ci məsələ İttifaq və respublika rəhbərləri vətəndaş itaətsizliyi, tətilləri, hakimiyyət orqanlarını devirməyə çağırışlarla siyasi məqsədlərə nail olmağı ölkənin indiki böhranlı şəraitində yolverilməz hesab etdilər. Əslində onlar respublikalara tam müstəqillik verilməsi mövqeyindən çıxış etməli idilər. Görüş iştirakçıları yeni ittifaq müqaviləsinə qoşulmaq istəməyən Latviya, Litva, Estoniya, Moldova, Gürcüstan və Ermənistanı hədələməyi də yaddan çıxarmayıb, yaradacaqları vahid iqtisadi imkan çərçivəsində ən əlverişli şərait rejiminin yalnız ittifaq müqaviləsinə imzalayanlar üçün tətbiq ediləcəyini bəyan etdilər.

Mayın 23-də SSRİ Ali Soveti yeni İttifaq müqaviləsi haqqında layihəni 329 səs lehinə, 8 əleyhinə, 16 bitərəf səsle qəbul etdi.

Mayın 24-də Novo-Oqaryovada prezident Qorbaçovun sədrliyi ilə SSRİ xalq deputatları dördüncü qurultayının qərarı ilə yeni İttifaq müqaviləsinin üzərində iş üçün yaradılmış Hazırlıq Komitəsinin növbəti iclası keçirildi. Qərara alındı ki, Hazırlıq komitəsi daimi əsasda işlərin və razılaşdırılmış layihəni cari ilin iyununda razılığını bildirmək üçün respublikaların Ali Sovetlərinə göndərsin.

Avqust hadisələri təkcə sosializmin totalitar modelinə deyil, eləcə də yenidənqurma adlandırılan prosesə son qoyuldu. Sosialist ideologiyasının, sosializmin nestalinçi modelinin tarixi məhkumluğunu sübut etdi (4). Həmçinin uğursuz avqust çevrilişi sovet imperiyasının qəti dağılmasında son partlayış oldu.

Şübhəsiz ki, çevrilişdən və Sov.İKP-nin ləğvindən sonra məsələ suveren dövlətlərin münasibətlərinin necə olacağı və yeni ittifaq müqaviləsi məsələsi idi. Artıq respublikaların bir-birinin ardınca öz dövlət müstəqilliyini elan etməsi dağılmaqda olan ittifaqa sonuncu zərbələri vurmaq idi. Avqustun 23-də Ermənistan, 24-də Ukrayna, 25-də Belorusiya, 27-də Moldova, 31-də Qırğızıstan və Özbəkistan, sentyabrın 9-da Tacikistan, oktyabrın 18-də Azərbaycan, 27-də Türkmənistan müstəqillik haqqında akt qəbul etdi (5).

1991-ci il noyabrın 25-də SSRİ Dövlət Şurasının M.Qorbaçovun sədrliyi və 7 respublikanın rəhbərinin iştirakı ilə sonuncu iclası oldu. Gözlənilməyən əksinə olaraq SDİ haqqında müqavilə paraflanmadı. Respublikaların rəhbərləri müqavilənin layihəsini SSRİ və yerli parlamentlərin müzakirəsinə verməyi qərara aldılar, başqa sözlə, respublika liderlər "vaxtı uzatmağa" cəhd göstərdilər.

Yeni birlik yaratmaq ideyası ilə keçmiş İttifaqın üç slavyan respublikasının rəhbərləri çıxış etdi. Onlar Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı haqqında 1922-ci il müqaviləsinin qüvvədən düşdüyünü elan edib, yeni bir birlik - Müstəqil Dövlətlər Birliyinin yaradılması haqqında saziş imzaladılar.

İkinci dünya müharibəsindən keçən bir neçə onilliklər ərzində SSRİ və Qərb dünyası arasında münasibətlər «soyuq müharibə» həddlərini aşı bilmirdi. Çoxları «soyuq müharibənin» başa çatmasını müxtəlif tarixlərə aid edir. Lakin 1990-cı il noyabrın 19-da Parisdə NATO və Varşava müqaviləsi iştirakçıları olan ölkələrin bir-birinə hücum etməmək haqqında saziş imzalamaları əslində yarım əsrə yaxın bir müddətdə davam etmiş, çoxlu vəsait və məsrəflərin itkisi ilə nəticələnmiş mənasız qarşılıqlı vəziyyətinin sonu hesab edilənlərin məntiqi ilə razılaşmaq çox çətindir (6, s.2).

1990-cı il 19 noyabr tarixli sazişin imzalanması ərəfəsində dünya dövlətləri arasında münasibətlərdən bəhs edən Noam Xomski yazırdı ki, SSRİ tərəfindən «Soyuq müharibə» ilə bağlı hadisələr tez-tez təkrarlanan Şərqi Avropa ölkələri ərazisinə hərbi müdaxilələrin baş verməsi, Berlin, Budapeşt, Praqa, digər Avropa şəhərlərində sovet tanklarının peyda olması və başqa buna bənzər hadisələrdən ibarət idi. Bu müdaxilələr eyni əsrdə üç dəfə hər dəfə də, demək olar, eyni marşrut və ya istiqamətlərdə təkrarlanmışdı. Əfqanıstana SSRİ-nin hərbi müdaxiləsi yeganə olaraq üç hərbi müdaxilə istiqaməti və marşrutundan fərqli idi, lakin bu müdaxilə də sovet əraziləri ilə bitişik ərazidə baş verirdi (7, s.92).

ABŞ tərəfindən edilmiş hərbi müdaxilələr dünyamiqyaslı olub, dünyanın müxtəlif məntəqələrində baş verirdi. Bu da ABŞ-ın dünya miqyasında əldə etmək istədiyi və ən nəhayət əldə etdiyi «dünyanın birincisi» statusunu təsbit etmək niyyəti ilə bağlı idi. Bu fövqəldövlətlərin hər biri öz rəqibini gözdən qoymayaraq, bir tərəfdən onu daimi nəzarətdə saxlayır, digər tərəfdən isə öz ölkəsində əhalini qarşı tərəfin zorakılıq əməlləri ilə qorxudaraq, onu daim gərginlik, həyəcan içərisində saxlamağa çalışırdı.

Buna görə də bəzilərinin söylədiyi kimi Rusiya, Ukrayna və Belorusiyanın SSRİ tərkibindən çıxaraq MDB yaratmaq haqqında 1991-ci il 8 dekabrda Belovejskdə müqavilə imzaladıkları vaxtı yox, məhz iki hərbi blok arasında hücum etməmək haqqında Parisdə müqavilə imzalandığı anı tarixdə yeni dövrün başlanğıc nöqtəsi kimi qəbul edib belə hesab etmək olardı ki, daha bundan sonra iki fəvqəldövləti qarşıdurması baş verməyəcək və buna uyğun olaraq, məhəlli konfliktlərin sayı da azalacaq.

Lakin bu o vaxt belə görünürdü. Sonrakı illərdə baş vermiş hadisələr və digər fəvqəldövlətlərin münasibətləri tamamilə başqa bir həqiqətdən xəbər verirdi. Bunu indi yaranmış dünyanın ümumi siyasi mənzərəsi də bir daha təsdiq edir.

SSRİ dağıldıqdan sonra və 1991-ci il iyulun 1-də Varşava müqaviləsi iştirakçıları dövlətləri hərbi təşkilatının buraxılması haqqında sazişin imzalanması ilə dünyanın ikinci dünya müharibəsindən sonrakı bir neçə on il ərzində mövcud olmuş strukturu və qüvvələr nisbəti dağılmış oldu. SSRİ-nin xələfi rolunda çıxış etməyə başlayan Rusiya beynəlxalq aləmdə öz sələfindən əxz etdiyi arxayınçılıq və ambisiya hissləri ilə, lakin bir qədər fərqli xarici siyasət vəzifələrinin həllini qarşıya qoyaraq dünyanın müxtəlif regionlarına nəzərlərini dikməyə başladı (8, s.56).

Lakin ən əsas cəhət bunda idi ki, Rusiya əsas xarici siyasət vəzifələrini həllində çox vaxt gücsüz görünürdü və indi artıq ABŞ, İngiltərə və NATO-nu cilovlayıcı vasitə, tarazlıq yaradan faktor rolunu oynaya bilmirdi.

Dediyimiz kimi, dünyanın əvvəlki quruluşu pozuldu və nəticədə «ikiqütblü dünya» ifadəsi əvəzində indi yalnız «birqütblü dünya», ABŞ-da daha çox məşhur olan və tez-tez işlənən «dünya lideri» sözləri tez-tez səslənirdi.

Siyasi elmlər doktoru Dmitri Feldman yazırdı ki, «Soyuq müharibə» bir-birilə didişən tərəflərin bir güllə atmaması ilə, daha doğrusu tərəflərdən birinin daha rəqib rolunu oynaya bilməməsi ilə başa çatdı (9, s. 76).

Bu doğrudanmı birdən-birə, gözlənilməz baş verdimi? Bunu hamı dərk edirdimi? Beləliklə, uzun illər ərzində çox güclü düşmənin mövcudluğundan bəhs etmək, lakin birdən xarici düşmənsiz qalmaq nə demək idi? Axı, düşmənin mövcudluğundan bəhs etmək öz əhalisini həmin düşmənlə qorxutmaq bütün cəmiyyəti səfərbər edib ona rəhbərlik etmək, həmçinin bütün ölkənin ehtiyatları və sərvətlərindən öz hakimiyyətini daha da möhkəmlətmək üçün istifadə etməyə imkan verirdi (10, s.72).

1991-ci ilin sonunda Rusiya vətəndaşları başa düşdülər ki, yenidənqurma iflas etmişdir. SSRİ-nin dağılması və Rusiyanın müstəqil fəaliyyət meydanına çıxması Rusiya tarixində yeni mərhələnin başlanması demək idi. Suveren və müstəqil Rusiya Federasiyası rəhbərliyi islahatlar kursuna başlayaraq, bazar iqtisadiyyatı və liberal demokratiya, dünya birliyinə iqtisadi inteqrasiya etmək xətti həyata keçirməyə başladı. Bununla əlaqədar, Rusiyanın dünya miqyasında imkanlarını qiymətləndirərkən belə bir cəhəti nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, baş vermiş köklü dəyişikliklər nəticəsində ümumi məhsul vistehsalına görə Argentinadan əvvəl olan 52-ci yerə enmiş oldu. ABŞ-ı həmin vaxt bəhs edilən göstəriciyə görə Rusiyanı 6-7 dəfə qabaqladığı bir şəraitdə, Rusiyanın düşdüyü vəziyyət onun beynəlxalq - siyasi nüfuzuna ağır zərbə demək idi. Bu cür vəziyyətdə qarşıdurma kimi davam etməsi ən azı qeyri-real görünürdü (11, s.88).

Adətən xarici siyasət daxili vəziyyətə də qarşılıqlı təsir göstərərək, ölkə daxilində keçirilən və keçiriləcək bütün islahatlar üçün əlverişli şərait yaradır. Lakin bunu da unutmamaq olmaz ki, daxili siyasət də öz növbəsində xarici siyasətə fəal təsir göstərərək, onu irəli apara, ona möhkəm və etibarilə dayaq ola bilər, ya da bu siyasətin həyata keçirilməsi yolunda ciddi maneələr yarada bilər.

Rusiya Federasiyası prezidenti 1992-ci ilin fevralında Rusiya Ali Sovetinin sessiyasındakı çıxışında qeyd etmişdi ki, Rusiyada həyata keçirilən islahatlar bizim təkcə daxili işimiz deyil, həmçinin dünyanın yeni quruluşuna nail olmaq üçün mühüm töhfə deməkdir.

Sessiyada Rusiya xarici siyasət doktrinasını aşağıdakı əsas prinsipləri göstərilməsi:

- siyasi, iqtisadi, ideoloji məqsədlərə çatmaq üçün, səbəbindən asılı olmayaraq, nüvə müharibəsinə başlamağın yolverilməzliyi;
- siyasi qərarlar, qarşılıqlı anlaşmalar və güzəştlər əsasında ümumi təhlükəsizliyə nail olmaq üçün yollar axtarılması;
- hər bir xalqın öz inkişaf yolunu seçməkdə sərbəst olması;

Tarix və onun problemləri, № 4 2011

- öz milli maraqlarını nəzərə almaq və digər dövlətlərin maraqlarına hörmətlə yanaşmaq;
- ölkənin ərazi bütövlüyünün möhkəmlənməsinə əlverişli şərait yaradan beynəlxalq vəziyyətin yaranmasına nail olmaq;
- qarşıdurmadan imtina etmək, soyuq müharibə dövründəki keçmiş düşmən ölkələrlə bərabərhüquqlu, qarşılıqlı faydalı tərəfdaş münasibətlərinin yaradılması və möhkəmləndirilməsi;
- keçmiş SSRİ məkanında reintegrasiya proseslərinə, o cümlədən ilk növbədə, iqtisadi sahədə hərtərəfli yardım göstərmək (12, s. 57).

SSRİ-nin dağılmasından və MDB-nin yaranmasının elan edilməsindən sonra Rusiyanın xarici siyasət fəaliyyəti yarandı. Rusiya eyni vaxtda Şərqi və Mərkəzi Avropada özünün ənənəvi müttəfiqlərini itirməklə bərabər, özünün bütün yeni sərhədləri boyu yeni dövlətlərlə qonşuluq etməli oldu. Özü də bu qonşu dövlətlərin rəhbərləri bir çox hallarda Rusiyaya heç də dost münasibəti bəsləmirdilər. Bu fikir ilk növbədə Baltikyanı keçmiş müttəfiqlərimizə aid idi.

Rusiyanın müdafi qüdrətinə və sənayesinə çox ağır zərbə dəymişdi. Rusiyanın əksər öz keçmiş müttəfiqləri ilk vaxtlar simvolik xarakterdə idi. Almaniya, Polşa, Macarıstan və Baltikyanı respublikalardan keçmiş sovet, indi rus hərbi birləşmələrini çıxarmaq zəruriliyi ən böyük problemlərdən birinə çevrildi. Əvvəllər mövcud olmuş vahid havadan müdafiə məkanı sistemi dağılmışdı. Bütün bunlar Rusiya xarici siyasət idarəsi qarşısında tamamilə yeni olan bir çox vəzifələr qoyurdu. Xarici siyasət fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri sözsüz ki, «yaxın xarici qonşularla» münasibətlərin yeni əsaslar üzərində qurulması idi. Lakin bunun zəruriliyinin anlaşılması dərhal baş vermədi.

Yeni, demokratik Rusiya köhnə xarici siyasət prinsiplərindən və Şimali Atlantika Hərbi Alyansına təcavüz aləti kimi baxmaqdan imtina edərək NATO ilə işgüzar qarşılıqlı əlaqələr yaratmaq üçün yollar axtarmağa başladı. MDB-nin üzvləri olan Ukrayna, Belorusiya, Qazaxıstan və digər keçmiş sovet respublikaları da eyni mövqedən çıxış edirdilər. Keçmiş SSRİ məkanında yerləşən respublikalarla yaxınlaşma ideyası və əməkdaşlıq formalarının axtarılması cəhdi NATO təşkilatı tərəfindən razılıqla qarşılandı. Tezliklə, bu istiqamətdə çox vacib olan bir hadisə baş verdi. 1992-ci ilin martın 10-da Rusiya və bir qrup MDB ölkələri Şimali Atlantika əməkdaşlığı təşkilatının şurasına daxil oldu (13, s.61).

Belə bir şəraitdə Qərbi ölkələrini ən çox narahat edən problem keçmiş SSRİ-nin nüvə silahının taleyi idi. SSRİ dağıldandan dərhal sonra rəsmi Vaşinqton dəfələrlə bəyan etmişdi ki, yalnız Rusiya SSRİ-nin varisi kimi nüvə dövləti ola bilər. Ukrayna, Belorusiya və Qazaxıstan «nüvə dövlətləri klubuna» üzv olmağa cəhd göstərməməli və öz ərazilərində yerləşmiş nüvə silahlarını ləğv etməlidirlər.

1992-ci il aprelin 21-də NATO Baş Qərargahı xüsusi bəyanat yayaraq, bildirdi ki, bu üç dövlətin ərazisində atom silahlarının yerləşməsi hələ o demək deyildir ki, onları müvafiq nüvə silahına malik olan dövlətlər sırasına aid etmək lazımdır. Bəyanatda bildirilirdi ki, NATO ümid edir ki, bu üç dövlət tezliklə nüvə silahlarının yayılmaması haqqında 1968-ci il müqaviləsinə nüvə silahına malik olmayan dövlətlər kimi qoşulacaq (14, s. 67).

Belə bir cəhət xüsusilə maraqlıdır ki, SSRİ-nin dağılması ilə postsovet məkanında müxtəlif yerlərdə məhəlli münaqişələr, «odlu nöqtələr» yarandı. Bütün bu hallarda MDB ölkələri hər dəfə Rusiyaya müraciət edərək vəziyyətə müdaxilə etməyi xahiş edirdilər və bu zaman onun həmin ölkələrə «sülhsevər qüvvələr» göndərməyini istəyirdilər. Belə bir şəraitdə keçmiş müttəfiq respublikalar daxili problemlərilə yanaşı, həqiqətən tarixi əhəmiyyət kəsb edən vacib bir vəzifəni həll edərək, nəinki yaxın gələcəyə, çox yəqinki uzaq perspektivə aid olan bir problemi öz qonşuları ilə və ilk növbədə postsovet məkanına daxil olmuş respublikalarla münasibətlərinin xarakterini həll etməli idilər. Bəziləri çıxış yolunu bunda görürdülər ki, MDB yaranması ilə baş vermiş hadisə – SSRİ-nin dağılması və kommunist-totalitar rejimin süqutu rəsmən həllini tapmışdır. Digərləri yeni dövlətlərarası birlik yaratmağa çalışmaq, nəinki imperiyanın dağılmasının nəticələrini yumşaltmağa və imperiyanın dağıntıları altında qalmış uzun müddət ərzində bir çox insan nəsillərin əzab-əziyyəti hesabına yaradılmış olan qiymətli nə varsa xilas etməyə, həm də əvvəlki imperiya idarəçiliyi prinsipləri əsasında deyil, yeni, bərabərhüquqlu ittifaq və əməkdaşlıq prinsipləri üzərində qurulan reintegrasiya imkanlarını axtarıb tapmağa cəhd göstərirdilər.

Bütün bunlara misal olaraq, MDB məkanında artıq yaranmış olan dövlətlərin ittifaqını - Rusiya-Belorusiya ittifaqını, Avrasiya iqtisadi əməkdaşlıq birliyini, GUAM-ı göstərə bilərik.

Bəs Varşava müqaviləsi hərbi təşkilatı dağıdıqdan sonra Avropada hansı proseslər baş verməkdə idi? İlk növbədə Ümumavropa inteqrasiya prosesinin yeni keyfiyyətə malik olması və sürətinin artması diqqəti cəlb edir. Müharibədən sonrakı ərazi bölgüsü nəticəsində Mərkəzi Avropanın qopub ayrılmış bir hissəsi indi təkə ərazi baxımından deyil, hzəm də baş verən proseslərin məzmunu daxilindəki Şərqi Avropaya sanki yenidən birləşmiş olsa da, amma indi hərbi-siyasi baxımdan sahsibsiz qalmış oldu.

Varşava hərbi blokunun buraxılması ilə dünyanın quruluşunun Yalta-Potsdam konfranslarının əsasları dağıldığı nəticələrinin görünməsi özünü çox da gözlətmədi. Bunlardan ən birincisi, onsuz da qarşısı alınmaz tarixi zərurətin qərbi və şərqə alman torpaqlarının yenidən vahid dövlətdə birləşməsi oldu. Almanyanın birləşdirilməsi, ilk əvvəl, yerli, lokal xarakterli akt kimi planlaşdırılsa da, əslində bu, Avropa siyasətində qüvvələr nisbətində köklü dəyişikliklər yaranmasına sürət verən proseslərin başlanmasına səbəb olan silah tətuyinin çəkilməsinə və ya start düyməsinin basılmasına bənzəyirdi.

Praktiki olaraq Almanyanın birləşdirilməsindən dərhal sonra Varşava müqaviləsi iştirakçıları dövlətlərinin hərbi təşkilatı parçalanıb dağıldı.

Keçmiş sosialist respublikaları özlərinin müstəqilliklərinin elan edilməsindən dərhal sonra gələcəkdə ümumavropa dövlətlərarası strukturlara, o cümlədən NATO-ya daxil olmağa hazır olduqlarını bildirdilər. Mərkəzi Avropadan sovet, sonradan rus qoşunlarının çıxarılmasının ardınca bu dövlətlərin NATO-ya daxil olmağa hazır olmaq haqqında bəyanatları tezliklə daxil olmaq haqqında xahiş – müraciətlərlə əvəz edildi və hətta Qərb ölkələrinin bu işə diplomatik yardım göstərmələri israrla xahiş edilirdi. Qərb dünyasında əvvəlki Rusiyanın nüfuz dairəsi kimi baxılan Baltikyanı respublikalarında eyni xahişlə müraciət etmələri və bu istiqamətdə diplomatik səylərini gücləndirmələri heç də təəccüb doğurmurdu.

SSRİ-nin dağılmasından sonra ümumavropa inteqrasiyası prosesindən bəhs edərəkən bunu əlavə etmək olar ki, Qərbi Avropa ölkələri artıq yeni yaranmış reallıq şəraitində inteqrasiya prosesinə aid olan bütün planlarına yenidən baxmalı və bu işlərlə Şərqi Avropa ölkələrini də qoşmalı oldular. Çünki, bu ölkələrin Qərbə meyl etməsi və bu və ya digər formada ümumavropa strukturlarına inteqrasiyaya qarşısalmaz cəhdləri bütün maneələri aradan qaldırırdı.

ƏDƏBİYYAT

1. <http://humanities.edu.ru/db/msg/23781>
2. <http://www.rami.ru/projects/yalta/0027a.htm>
3. <http://www.coldwar.ru/conflicts/yugoslaviya/conflict-1948-1953.php>
4. http://www.kroraina.com/knigi/is_ran/is_ran_11b.html
5. http://his95.narod.ru/doc07/24_8.htm
6. Робертсон Джордж. Отношения НАТО – Россия: новое начало. Независимая газета, 1998, 12 март.
7. Быков Федор. Геополитическая роль России в Азии. Российское аналитическое обозрение.-1998, №8-9.
8. <http://tssi.ru/navigator/sillabi/slavic.htm>
9. <http://www.obraforum.ru/lib/book3/chapter2.htm>
10. Солана Хавьер. НАТО и Россия способна конструктивно сотрудничать. Военный парад. – 1999, № 31.
11. Иванов П., Халоба Б. НАТО и интересы безопасности России. Мировая экономика и международные отношения. – 1997, №8.
12. Концепция национальной безопасности Российской Федерации (утв. Указом Президента РФ от 10 января 2000 г, №24).
13. Рогов С.М. Россия и США на пороге XXI века. Свободная мысль.- 1997, №5.
14. Россия и Европа. М.: Наука, 1996, 101 с.

МАХАРАТ ОСМАНЛЫ

*Кандидат исторических наук, старший преподаватель
кафедры "История славянских стран" БГУ
e-mail: maharatosman@mail.ru*

РОЛЬ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ

После распада СССР долгие годы противостоящие военно-политические группировки положили конец «холодной войне». Произошел переход от двухполюсной к однополюсному миру. На просторах бывшего советского пространства были созданы новые независимые государства.

В статье рассмотрены место и геополитическая роль Российской Федерации после распада СССР, ее отношение с СНГ и Северо Атлантическим блоком, столкновение их интересов и ряд других вопросов.

MAHARAT OSMANLI

*Candidate of historical sciences, the teacher of department
of "the history of the Slavic countries" of BSU
e-mail: maharatosman@mail.ru*

ROLE OF THE RUSSIAN FEDERATION IN INTERNATIONAL SCENE

After disintegration of the USSR many long years resisting military-political groupings have put an end to "cold war". There was a transition from bipolar to the unipolar world. On open spaces of the former Soviet space the new independent states have been created.

In article the place and a geopolitical role of the Russian Federation after disintegration of the USSR, its relation from the CIS and Severo by the Atlantic block, collision of their interests and a number of other questions are considered

Rəyçilər: prof. T.T.Vəliyev, t.e.d. M.B.Fətəliyev

BDU-nun «Slavyan ölkələri tarixi» kafedrasının 12 noyabr 2011-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 02)